Η ΙΔΙΟΠΡΟΣΩΠΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΟΜΑΧΩΝ[1]

ὑπό Σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας
Χρυσοστόμου Σαββάτου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Οἱ ἐπετειακές ἀναφορές σέ ἕναν ἀγῶνα, καί ἐν προκειμένῳ στόν Μακεδονικό ἀγῶνα, εἶναι ἀπαραίτητο πάντοτε νά ἀφήνουν τή σφραγίδα τους ὄχι μόνο στό παρόν ἀλλά καί στό μέλλον. Οἱ ἐπετειακές αὐτές ἐκδηλώσεις δέν θά πρέπει νά περιορίζονται ἀποκλειστικά καί μόνο σέ κάποιες ἀναφορές ἱστορικῶν γεγονότων καί σέ προσωπογραφίες τῶν ἀγωνιστῶν καί τῶν πρωτεργατῶν. Θά πρέπει νά προβάλλουν ἰσχυρά καί τό ἐπιχείρημα, ὅτι γιά κάθε λαό ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ὀρθή ἀνάγνωσή της διδάσκει πάντοτε τό παρόν καί δίνει προοπτική στό μέλλον. Ἐξάλλου εἶναι παγκοίνως ἀποδεκτό, ὅτι ὁ λαός, ὁ ὁποῖος ξεχνᾶ τήν ἱστορία του, δέν ἔχει μέλλον, κυρίως στήν παροῦσα ἱστορική συγκυρία τῆς μετανεωτερικότητας, τῆς ἰδεολογοποίησης τῶν πολιτισμικῶν ἀξιῶν καί τῆς ἀποδομήσεως τῆς ἱστορίας.

Οἱ ἐθνικές ἑορτές, λοιπόν, δέν πρέπει νά ἀποτελοῦν μία ὑπενθύμιση καί μόνον ἤ μία ἀφηγηματική ἐπανάληψη γεγονότων τοῦ παρελθόντος ἀλλά νά κυοφοροῦν καί κάτι τό νέο, στό πλαίσιο τῆς προοπτικῆς τοῦ μέλλοντος, διαφορετικά κινδυνεύουν νά περιορίσουν τή σημασία τῆς ἱστορίας καί τῶν ἐπετείων στό ἀπισχνασμένο «χρονοντούλαπο» τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος.

---

[1] Ὁμιλία στήν Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν κατά τήν Πανηγυρική Ἐκδήλωση Μνήμης γιά τόν Μακεδονικό Ἀγῶνα (Αἴθουσα Συνεδριῶν, Θεσσαλονίκη, 5 Νοεμβρίου 2022).

Οἱ ἐπετειακές ἐκδηλώσεις εἶναι ἐπίσης ἑορτές ταυτοτικές κάθε λαοῦ, ἐπειδή ἐκφράζουν τήν συλλογική μνήμη ἀλλά καί στηρίζουν τήν ἐθνική ἐγρήγορση καί ἀφύπνιση. Προσβλέπουν σέ ἕναν οὐσιαστικό ἀναστοχασμό καί σέ μία συλλογική αὐτογνωσία μέ στόχο τήν καλύτερη κατανόηση τῶν γεγονότων τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, ἄλλως ἐξαντλοῦνται σέ φοκλορικοῦ τύπου θεάματα, τά ὁποῖα ἀφενός ἐπιτείνουν ἕναν ἀνούσιο ἐθνικό ναρκισσισμό καί ἀφετέρου καλλιεργοῦν συμπλέγματα δῆθεν ἐθνικῆς ἀνωτερότητας καί ἀκατανόητου ἐθνοκεντρικοῦ προστατευτισμοῦ, ἰδεολογικοῦ καί μόνο τύπου, τά ὁποῖα ὁδηγοῦν τελικά σέ μία ἐσωστρεφῆ ἀναδίπλωση, ὡς πρός τήν ἔννοια καί τό περιεχόμενο τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας.

Στό ἐπετειακό παρόν μάλιστα θά πρέπει νά διασταυρώνεται τό παρελθόν μέ τό παρόν καί τό μέλλον, δημιουργώντας τήν διατμηματοποίηση τῆς ἱστορίας καί τῶν περιόδων της. Ὁ ἐπετειακός αὐτός συγχρονισμός μέ τό ἀρχικό γεγονός ἐπικαιροποιεῖ τό μήνυμά του καί μέ τήν ἑορταστική του διαχρονικότητα ἐπιτυγχάνει μία διαλεκτική τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος γιά μία ἐποικοδομητική του χρήση στό μέλλον.

Μέ τόν τρόπο αὐτό, μέσα ἀπό τόν ἐπετειακό ἑορτασμό μετατρέπεται ἡ μνήμη σέ πολιτιστική καί πνευματική ἐπιλογή, μέ ἐλπίδα καί προσδοκία γιά τό αὔριο, ἀφοῦ ἡ ἐλπίδα ἀνοίγει πάντοτε χῶρο στό νέο καί στό μέλλον. Μέ τόν ἑορτασμό λοιπόν τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα μετουσιώνεται τό παρελθόν ὡς χρονική ἀναφορά σέ γεγονός τοῦ παρόντος καί σέ προσδοκία ὁραματισμῶν, γιαυτό καί στό ἐπετειακό πλαίσιο τοῦ παρόντος ἑορτασμοῦ, καλούμεθα πρώτιστα νά περιγράψουμε καί νά διαζωγραφήσουμε τήν ἰδιοπροσωπία τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος.

2. Ἐξ ἀρχῆς ὀφείλουμε νά ἐπισημάνουμε ὅτι τό Μακεδονικό ζήτημα προέκυψε τόν 19ο αἰῶνα ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰδιάζουσας ἐθνογραφικῆς κατάστασης μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μακεδονικῆς γῆς, ἡ ὁποία προκλήθηκε μετά τή Συνθήκη τοῦ Βερολίνου, τό 1878, μέ τήν ὁποία δόθηκε ἡ ἀφορμή γιά τήν κύρια διαμόρφωση τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος προκαλῶντας ἀντίρροπα ἐθνικιστικά κινήματα, λόγῳ τῆς πολυγλωσσίας τῶν πληθυσμῶν καί τῶν γεωπολιτικῶν φιλοδοξιῶν τῶν νεότευκτων τότε βαλκανικῶν κρατῶν, παράγοντες τελικά πού ἔθεσαν ὅλες τίς ἀπαραίτητες ἐκεῖνες ἀλληλοσυγκρουόμενες προϋποθέσεις συμφερόντων καί ὁδήγησαν στή γένεση καί στήν ἐξέλιξη τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος.

Ἡ δημιουργία τῶν ἀνεξάρτητων κρατῶν, Ἑλλάδος, Σερβίας καί Βουλγαρίας, βρῆκε τήν Μακεδονία ὁλόκληρη νά βρίσκεται ὑπό τήν κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν ἐνῶ κατεβλήθησαν προσπάθειες ἀπελευθέρωσης τοῦ Μακεδονικοῦ χώρου, στή βάση μιᾶς ἐθνικῆς ἰδεολογίας γιά κάθε ἕνα ἀπό τά παραπάνω κράτη. Ἡ ἔλλειψη ὅμως πολιτικῆς συνεννόησης καί ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ πνεύματος μεταξύ τῶν κρατῶν αὐτῶν δέν ἐπέτρεψε νά ἐπιτευχθεῖ μιά συμμαχία ἔναντι τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, τοῦ Τούρκου κατακτητῆ.

Πρῶτος παράγοντας σ' αὐτήν τήν ἐθνική ἀποδυνάμωση τῶν Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἦταν ὁ τουρκικός διεκδικητισμός μέ τόν ὁποῖον κατεβλήθηκαν προσπάθειες ὥστε νά διατηρηθεῖ τό status τῆς Μακεδονικῆς γῆς. Παράλληλα, ἀκολουθῶντας συνειδητά μία συγκεχυμένη καί ἀντιφατική πολιτική ὁδηγοῦσαν τίς ἐξελίξεις στήν ἐφαρμογή μιᾶς διασπαστικῆς πολιτικῆς μέ σκοπό τήν ἀποδυνάμωση τῶν χριστιανικῶν λαῶν καί ἐθνοτήτων καί κυρίως τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ

στοιχείου, ἐπειδή ἀντιλαμβάνοταν τήν οὐσιαστική ἰσχύ του κυρίως στόν πολιτισμό καί στήν οἰκονομική δραστηριότητα ἀλλά καί τήν κυριαρχία του σέ ὁλόκληρη τήν περιοχή.

Δεύτερος παράγοντας ἦταν ἡ ἀσαφής στάση ἤ ἡ ἔλλειψη συμπαραστάσεως ἔναντι τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν τῆς ἐπίσημης ἑλληνικῆς πολιτικῆς, μέ σκοπό τήν μή διατάραξη τῶν «ἀγαθῶν» ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, γιαυτό καί ἡ ἐπίλυση τοῦ ὅλου Μακεδονικοῦ ζητήματος προσέκρουε μόνιμα στά ἀντικρουόμενα πολιτικά συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Βουλγαρίας καί τῆς Σερβίας.

Τρίτος παράγοντας ἡ διαμάχη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μέ τήν ἐπίσημη ἑλληνική πολιτική, ὡς πρός τόν χειρισμό τοῦ ὅλου θέματος. Τό Πατριαρχεῖο, σύμφωνο πρός τόν πανορθόδοξο καί οἰκουμενικό του χαρακτήρα, δέν μποροῦσε νά ὑπακούσει στίς πολιτικές παρεμβάσεις καί ὑποδείξεις τῶν ἀθηνοκεντρικῶν κυβερνήσεων καί νά ἀποτελέσει ὄργανο ἄσκησης τῆς ἑλληνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Τέταρτος παράγοντας ὁ ρόλος τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία μέ τήν φιλοσερβική στάση της ἀσκοῦσε πιέσεις πρός τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο μέ σκοπό τήν ἑδραίωση τῶν σερβικῶν διεκδικήσεων, γεγονός τό ὁποῖο προκάλεσε τήν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου. Ἡ Σερβία, ἄν καί θά μποροῦσε νά ἀποτελέσει τό ἀνάχωμα καί τόν φραγμό στήν ἀναπτυσσόμενη καί ἐξελισσόμενη πανσλαβική διείσδυση ἐντούτοις ἐστράφη τελικά πρός τήν Ρωσία, ἐπειδή δέν τῆς ἀναγνωρίζετο ἀπό τούς Ἕλληνες ὁ πρωταγωνιστικός καί καθοριστικός ρόλος στήν εὐρύτερη περιοχή τόν ὁποῖον ἐπεδίωκε.

Τελικά τό Μακεδονικό ζήτημα ἐπιβεβαίωσε: α) Τόν ὑποφώσκοντα βουλγαρικό ἐθνοφυλετισμό, τόν ὁποῖον στήριξε ἡ Ὑψηλή Πύλη μέ τήν

ἀναγνώριση καί νομιμοποίηση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας, δίνοντας τή συγκατάθεσή της γιά τόν διορισμό Βουλγάρων ἐπισκόπων στήν Ἀχρίδα, στά Σκόπια, στά Βελεσά καί στό Νευροκόπι, καί β) Ὑπό τήν κάλυψη τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας τόν σερβικό ἀλυτρωτισμό καί τόν ἀλβανικό ἐπεκτατισμό.

Ἀπέναντι σ' ὅλα αὐτά τά διεκδικητά κινήματα ὁ Ἑλληνισμός τῆς Μακεδονίας προσπάθησε νά ἀντισταθεῖ μέ καθαρά ἀμυντικό σκοπό καί ὄχι μέ κατακτητικό ὁρίζοντα.

Ἀγωνίστηκε γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας ἀφενός μέν ἀπό τούς Τούρκους, πού ἦταν χρόνια σκλαβωμένη, καί ἀφετέρου ἀπό τούς γείτονές της, πού τήν διεκδικοῦσαν καί τήν ἤθελαν δική τους. Ἀγωνίστηκε σκληρά γιά τήν ἐθνική ὑπόστασή του καταβάλλοντας τεράστιες προσπάθειες γιά τήν δικαίωσή του.

Ὁ ἀμυντικός χαρακτήρας τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα φάνηκε καθαρά ἀπό τήν πρώτη στιγμή, ἀφοῦ ἀπέβλεπε ἀφενός στήν προστασία καί στήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου τοῦ μακεδονικοῦ χώρου, ἐξαιτίας τῶν βουλγαρικῶν καί τουρκικῶν πληγμάτων, καί ἀφετέρου στή διατήρηση τῆς ἐθνικῆς του συνείδησης μέ ὁποιαδήποτε θυσία.

Σ' αὐτόν τόν ἀμυντικό-πατριωτικό καί ὄχι ἐθνικιστικό ἀγῶνα τῶν Μακεδόνων Ἑλλήνων σημαντική ἦταν ἡ παρουσία καί ἡ συμβολή τῶν Ἱεραρχῶν τῆς Μακεδονικῆς γῆς, πού ἀνῆκαν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, καί οἱ ὁποῖοι ἀγωνίστηκαν γιά νά διατηρηθεῖ καί νά ἑδραιωθεῖ ἡ ἑλληνική συνείδηση, ὡς γλῶσσα, ἱστορία καί πολιτισμός. Ἡ στάση αὐτή ἐπιβεβαιώνεται μέ τήν ἀφοσίωση ὁλόκληρου τοῦ ἑλληνοβλαχικοῦ στοιχείου ἔναντι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

3. Χαρακτηριστικό τῆς ἰδιοπροσωπίας τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα ἦταν καί ὁ πρωταρχικός καί ὁ οὐσιαστικός ρόλος τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία δέν συμμετεῖχε ἁπλᾶ καί ἐπιστηρικτικά στόν ἀγῶνα αὐτό, ἀλλά καθοριστικά. Ἐμψύχωνε, στήριζε καί συνέβαλλε στόν ἀγῶνα τοῦ λαοῦ, γιαυτό καί ἀπετέλεσε τήν τροφό τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων Μακεδόνων καί ὁλόκληρου τοῦ ἀγώνα τους.

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς πρωτεργάτης, στόν ἀγῶνα γιά τήν Μακεδονική γῆ προσέφερε ἀγωνιστές κληρικούς ὅλων τῶν βαθμῶν, ἀρχιερεῖς, πρεσβυτέρους, διακόνους καί μοναχούς. Ἔδωσε χρήματα καί κάθε πολύτιμο εἶδος καί ἀγαθό γιά τήν οἰκονομική στήριξη καί ἐνίσχυση τοῦ ἀγῶνα. Πρωταγωνίστησε, ὥστε νά διασωθεῖ ἡ ἑλληνική γλῶσσα καί ἡ παιδεία διά μέσου τῶν σχολείων, τά ὁποῖα λειτουργοῦσαν ὑπό τήν ἐποπτεία της καί τήν οἰκονομική στήριξή της, καί μέ τά ὁποῖα διετήρησε ἀναλλοίωτα τά ἤθη, τά ἔθιμα καί τίς τοπικές χριστιανικές παραδόσεις, ἐπειδή θεωροῦσε, καί συνεχίζει νά θεωρεῖ, ὅτι αὐτά ἀποτελοῦν δομικά στοιχεῖα τῆς ἰδιοπροσωπίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐπιβεβαιώνοντας ὅτι ἡ βάση συγκρότησης τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας στό λαό μας εἶναι πρώτιστα ἡ ἄρρηκτη σχέση ἀνάμεσα στήν ἐθνική καί τή χριστιανική ταυτότητα.

Ἡ παρατήρηση αὐτή ἐκφράζει μία ἀκόμη αὐταπόδεικτη ἀλήθεια, ὅτι ὁ Ἑλληνισμός καί ἡ Ἐκκλησία συμπορεύτηκαν καί στόν Μακεδονικό ἀγῶνα καί ὁδήγησαν μαζί στήν ἀναγέννηση τοῦ σύσσωμου Γένους τῶν Ἑλλήνων. Κράτησαν καθόλη τήν περίοδο ζωντανή τήν ἐλπίδα γιά ἐλευθερία καί προσέδωσαν δυναμικότητα στόν ἀγῶνα.

Ὁ κοινός αὐτός ἐθνικός σκοπός ἀπετέλεσε καί θά συνεχίσει νά ἀποτελεῖ τήν ἀπάντηση σέ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διερωτῶνται: «*τί ἔνωνε αὐτόν τόν λαόν στόν ἀγῶνα του αὐτό;*».

Μέ τή συμμετοχή Της αὐτή ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ ἀξία τοῦ γνήσιου, ἀνόθευτου καί ἀπαραχάρακτου πατριωτισμοῦ ἐκφράζεται πρώτιστα ὡς ἀγάπη καί θυσία γιά τήν Πατρίδα ἀλλά καί ὡς σεβασμός στά δικαιώματα τῶν ἄλλων λαῶν. Ἡ Ἐκκλησία μεταλαμπαδεύει αὐτήν τήν ἀξία ὡς γνήσιο πατριωτικό ἦθος, δηλαδή ὡς ἀγάπη πρός ὅλους τούς ἄλλους, ἀφοῦ λαοί πού ἀγαποῦν καί σέβονται ὅλους τούς ἄλλους λαούς καί τά ἔθνη ξέρουν νά ἀγαποῦν καί νά πεθαίνουν γιά τήν Πατρίδα τους. Ἡ θυσία γιά τούς ἄλλους δέν εἶναι παραλογισμός ἀλλά ἔχει τή δική της λογική, τή λογική τῆς καταξίωσης τῆς ἐλευθερίας ὡς συλλογικῆς ἐκφρασης καί ὄχι ὡς ἀτομικοῦ ἐπιτεύγματος. Αὐτό σημαίνει γνήσιος Πατριωτισμός. Ὄχι μῖσος, οὔτε ἀντιπαράθεση ἤ διεκδίκηση δικαιωμάτων ἄλλων, ἀλλά σεβασμός, ἀποδοχή καί ἀνεκτικότητα πρός τούς ἄλλους. Ὁ γνήσιος αὐτός Πατριωτισμός ἐκφράστηκε ἀπό τούς Ἕλληνες Μακεδονομάχους, ὡς ἐθνικό φιλότιμο καί λεβεντιά, δύο ἔννοιες ἑλληνικές, οἱ ὁποῖες παραμένουν δυσμετάφραστες στίς ἄλλες Εὐρωπαϊκές γλῶσσες.

Γιά τούς λόγους αὐτούς ἡ ἔννοια τῆς Πατρίδας, στούς Ἕλληνες διαχρονικά, δέν ἐκφράζει τίποτε τό ἐθνικιστικό ἀλλά τό αὐθεντικό καί γνήσιο ἐθνικό στοιχεῖο στή συνείδηση τοῦ λαοῦ μας, καί ἀποτελεῖ τό κατεξοχήν *«λαϊκό γνώρισμα»*, τό ὁποῖο διαμορφώθηκε μέσα σέ ἕνα πνευματικό καί πολιτισμικό περιβάλλον, τό ἐκκλησιαστικό, ὅπου ὁ ἀγῶνας γιά Ἐλευθερία καί ἀξιοπρέπεια τοῦ λαοῦ ἀποτελεῖ καθοριστικό στοιχεῖο τοῦ ἐθνικοῦ ἤθους καί τῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων Μακεδόνων στή συγκεκριμένη χρονική συγκυρία. Ὑπ' αὐτή τήν ἔννοια ἡ Πατρίδα γιά τόν Ἕλληνα ἀποκτᾶ ὄχι μόνο ἐθνικό περιεχόμενο ἀλλά καί «θρησκευτικό χαρακτήρα», καί γίνεται Ἱερή, γιατί εἶναι συνυφασμένη μέ τήν ἴδια τήν

ὑπόστασή του καί μέ τήν Πίστη του. Στόν Μακεδονικό ἀγῶνα, κλῆρος καί λαός, δέν θυσιάστηκαν γιά τήν ἀπόκτηση κάποιων ἀγαθῶν ἀτομικῶν ἤ γιά τήν δημιουργία ένός κράτους δυτικοῦ τύπου τοῦ 19ου ἤ τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Προσέβλεπαν μόνο στήν ἀπελευθέρωση καί στήν ἀποτίναξη κάθε ζυγοῦ πού προσέβαλλε τήν ἐθνική ἀξιοπρέπεια καί τήν μοναδικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ὅπως αὐτή διατηρήθηκε καί βιώθηκε ἐμπειρικά μέσα στόν κοινοτικό τρόπο ζωῆς μέ κέντρο τήν ἐκκλησιαστική κοινότητα καί τήν ἐνορία, τό κύτταρο τῆς πνευματικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τῶν Ὀρθοδόξων.

Τήν ἐλευθερία αὐτή ὑπηρετοῦσε πρώτιστα ἡ ὀρθόδοξη ταυτότητα τῶν Μακεδονομάχων καί ὁ ἀγῶνας τους γιά τήν ἐπίτευξή της, ὡς τό αὐθεντικό καί τίμιο, τό ὁποῖο ἀνεδείχθη ἐξ αἰτίας τῶν ἀνυπέρβλητων ὁρίων καί τῆς καταπίεσης.

Αὐτός ἦταν ὁ λόγος πού ἔκανε τούς Μακεδόνες ἀγωνιστές νά συστρατευθοῦν σέ μία ἀπελευθερωτική κίνηση, μέ σκοπό τήν ἐπίτευξη τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ τῆς ἐλευθερίας, ὅπως αὐτή κατανοήθηκε στόν εὐαγγελικό λόγο («ὑμεῖς γάρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε») καί ἐκφράστηκε ὡς πρόσταγμα καί ὡς πάλη ἀπέναντι σέ κάθε ἔκφραση καί συνθήκη θανάτου καί ὄχι ἁπλᾶ ὡς ἐθνική ὁριοθέτηση ἀπέναντι στόν ἄλλο ἤ ὡς ἀγῶνας ἀτομικῆς δυνατότητας ἐπιβολῆς ἀπεριόριστων ἐπιλογῶν.

Οἱ Ἕλληνες ἀγωνιστές τῆς Μακεδονικῆς γῆς ἤξεραν ὅτι πολεμοῦν ὡς μικροί καί λίγοι ἔναντι τῶν πολλῶν καί ἰσχυρῶν, πολέμησαν ὅμως ὅλοι μαζί μέ αὐτοθυσία καί ἡρωϊσμό, διεκδίκησαν τό δίκαιο καί ὑπερασπίστηκαν τήν ἀξιοπρέπεια καί τήν ἑλληνικότητά τους, συνυφασμένη πάντοτε μέ τήν ἐλπίδα γιά προσωπική ἐλευθερία καί γιά

ἐλευθερία τῆς Πατρίδας καί στή βάση βεβαιότητας τῆς ἀλήθειας τῆς Πίστης τους στό Χριστό.

4. Σήμερα, εἶναι ὑποχρέωσή μας ὄχι μόνο νά ἐνθυμούμεθα ὅλη αὐτή τήν προσφορά ἀλλά καί νά τήν τιμοῦμε. Νά τιμοῦμε τά πρόσωπα, τίς ἀρχές τους καί τούς τόπους τους. Νά τιμοῦμε τόν δικό τους ἀγώνα γιά τήν πραγματική ἐλευθερία, πού σημαίνει πράξη θυσίας γιά τήν ἐλευθερία τῶν ἄλλων χωρίς κάποιο ἀτομικό ἢ ἴδιον ἀντάλλαγμα.

Ἡ τιμή αὐτή ἀποτελεῖ ἔκφραση σεβασμοῦ στά πρόσωπα καί στήν ἱστορία ἀλλά καί ὑπηρεσία στίς ἀξίες τῆς Πατρίδας καί τοῦ Γένους.

Ἀναμφίβολα, ὁ καθένας μας μπορεῖ νά ἔχει τή δική του ἄποψη γιά τό Μακεδονικό ζήτημα, τίς προσωπικές του ἀντιλήψεις γιά τά διάφορα γεγονότα. Στόν ἀντίποδα ὅμως τῶν προσωπικῶν αὐτῶν ἀπόψεων καί ἑρμηνειῶν προβάλλει ἡ ἐθνική μνήμη ὡς συλλογική ἔκφραση ἑνός λαοῦ, ὡς μνήμη ἱστορική καί συγχρόνως ὡς ἀναγκαιότητα καί δικαίωση γιά ἐπίτευξη μιᾶς ἑνότητας, μέ τήν ὁποίαν χαρακτηρίζεται καί περιγράφεται ἡ ἐθνική μας ταυτότητα καί ἡ ἰδιοπροσωπία μας, ὡς Ἑλλήνων καί Ὀρθοδόξων. Γιά τόν λόγο αὐτό, θεωρῶ ἐπιβεβλημένη τήν συνεχῆ ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας μας, χωρίς τούς παραμορφωτικούς φακούς τῆς ἰδιοτέλειας, τῆς ἰδεολογίας καί τῆς σκοπιμότητας, ἀφοῦ ἡ ἱστορία, ὅπως ὅλοι γνωρίζουμε, δέν ξαναγράφεται στή συλλογική συνείδηση τοῦ λαοῦ ἀλλά ἐπιβάλλεται νά τήν ξαναδιαβάζουμε.

Τί κάνει ὅμως αὐτές τίς ἀνθρώπινες ἐνέργειες τῶν ἀγωνιστῶν καί ἡρώων νά εἶναι πράξεις ἱστορικές καί οἱ ἴδιοι οἱ ἥρωες νά γίνονται φορεῖς αἰωνίων ἰδανικῶν ;

Εἶναι οἱ πράξεις ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες νοηματοδοτοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ἀγῶνα τους γιά ἐλευθερία μέσα στήν ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους

διαχρονικά. Εἶναι ἡ καθολικότητα τῆς ἐξέγερσης καί ἡ ἰδιοπροσωπία τοῦ χαρακτῆρα τοῦ ἀγῶνα τους γιά τήν ἀναβίωση τῶν ἀξιῶν τῆς ἐλευθερίας καί τοῦ θυσιαστικοῦ ἤθους τῶν Ἑλλήνων.

Αὐτά τά στοιχεῖα μποροῦν νά ὁριοθετήσουν τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα «πῶς ἕνας λαός ὕστερα ἀπό τόσους αἰῶνες συνύπαρξης μέ ἄλλα ἔθνη δέν ἀφομοιώθηκε ἀπό αὐτά;», ἐπειδή «διετήρησε σταθερό τόν προσανατολισμό του πρός τήν ἐλευθερία ὄχι ὡς διεκδίκηση ἀλλά ὡς πράξη θυσίας καί προσφορᾶς». Γιά τούς Μακεδονομάχους ὡς ἐλευθερία δέν κατανοεῖται ὁ ἀγώνας γιά μία δυνατότητα ἐπιλογῆς μεταξύ κάποιων δεδομένων. Ἡ ὁποιαδήποτε δυνατότητα ἐλευθερίας ἄνευ ὁρίων ἤ ἀνεξέλεγ-κτης ἐπιλογῆς μπορεῖ νά ὁδηγήσει στήν ἀσυδοσία. Ἀντίθετα ἡ βαθύτατη ὑπαρξιακή καί ὀντολογική κατανόηση τῆς ἐλευθερίας ὡς στοιχεῖο καί πυρήνας τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης δέν μπορεῖ νά κατανοηθεῖ ἀποκλειστικά καί μόνο στήν κοινωνιολογική της προσέγγιση, γιαυτό καί ἡ ὀντολογική καί ὑπαρξιακή διάσταση τῆς ἐλευθερίας στήν πραγματικότητα κατακτᾶ-ται μέ θυσίες καί δέν προσφέρεται.

Ἐπιπλέον ἡ καθολικότητα τοῦ συγκεκριμένου ἀγῶνα δέν ἐξαντ-λεῖται μόνο ὡς ἀπελευθερωτική κίνηση ἀπό τόν ξένο δυνάστη καί κατακτητή ἀλλά καθορίζεται καί ἀπό κάθε ἀγωνιστική προσπάθεια γιά ἀποτίναξη τοῦ παράγοντα ἐκείνου, ὁ ὁποῖος προσβάλλει τήν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων ἤ προσπαθεῖ νά ἀλλοιώσει τήν ἐθνική του ταυτότητα καί τήν ἐθνική του «ἰδιοπροσωπία». Ἡ ἀξιολόγηση τῆς θυσίας αὐτῆς ὑπ' αὐτήν τήν προοπτική ἔχει μία δική της λογική, ἔστω καί ἄν κάποιοι ἀδιάφοροι ἤ ἀδαεῖς τήν χαρακτηρίζουν ὡς παραλογισμό. Εἶναι οἱ ἀδαεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι πίσω ἀπό κάθε πράξη θυσίας καί ἀγῶνα διαβλέπουν μόνο κάποια ἰδιοτέλεια καί κάποιο ἀτομικό κέρδος, κάτι τό

ὁποῖο ὅμως εἶναι ξένο πρός τίς καθολικές ἀρχές καί πράξεις τῶν πραγματικῶν Μακεδονομάχων.

Οἱ πράξεις τῶν ἀγωνιστῶν καί ἡρώων ἀπετέλουν ἀφενός ἔκφραση τῆς ἐμπιστοσύνης τους στόν Θεό, δηλαδή γεγονός ἔμπρακτης πίστης, καί ἀφετέρου μία καθ' ὑπερβολήν θυσία, ἕως αὐταπάρνησης, ὡς ἔκφραση ἐθνική τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἀγῶνας αὐτός ἦταν ἔκφραση τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων καί ὄχι κάποιας πολιτικῆς τοποθέτησης, σκοπιμότητας ἤ ἰδεολογίας, γιατί δέν ὑπάρχει ἔθνος ὡς ἰδεολογία, ὑπάρχει ἔθνος μόνο ὡς συλλογική ἔκφραση μιᾶς ταυτότητας μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα (γλῶσσα, θρησκεία, ἤθη, ἔθιμα, παραδόσεις, ἱστορία καί πολιτισμό) τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἡ ἀλλοίωση κάποιων ἀπό αὐτά τά δομικά στοιχεῖα ταυτότητας κινδυνεύει νά ὁδηγήσει στή διαμόρφωση διαφόρων ἐθνικιστικῶν μορφωμάτων, τά ὁποῖα ἄν καί ἔχουν μία συλλογική ἔκφραση ἐντούτοις δέν ἀποτελοῦν ἀπόρροια καί ἐμπέδωση μιᾶς πραγματικά ἐθνικῆς συλλογικῆς συνείδησης.

Ἡ δεξαμενή τέλος ἄντλησης αὐτῆς τῆς θυσίας ἦταν τό ἦθος πού καλλιέργησε ἐπί αἰῶνες ἡ Ἐκκλησία στόν πιστό λαό Της καί στό περιεχόμενο τοῦ Εὐαγγελικοῦ Της λόγου. Ὁ ἀγώνας αὐτός ἐξέφραζε μία ἀλήθεια, ὅτι ὁ Ἑλληνισμός καί ἡ Ὀρθοδοξία συμπορεύτηκαν καί ἔδωσαν μαζί τόν ἀγῶνα γιά τήν ἀναγέννηση στό Γένος τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἑλληνισμός ἀπέδειξε ὅτι εἶχε, ἀλλά καί ἔχει, πάντα ἀνάγκη τήν Ἐκκλησία, γιατί ἡ Ἐκκλησία δημιουργεῖ θυσιαστικό ἦθος ἐλευθέρων προσωπικοτήτων, ἕτοιμων νά θυσιάσουν τή ζωή τους γιά τή ζωή τῶν ἄλλων. Ὁ ὁποιοσδήποτε χωρισμός τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία συνεπάγεται οὐσιαστική ἀλλοίωση τῆς πολιτισμικῆς μας ταυτότητας καί διαφορετικό πολιτιστικό ἦθος. Ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐθνική

ταυτότητα χωρίς αὐτά τά πολιτιστικά δεδομένα εἶναι ἁπλᾶ ἕνα ἀκόμη ἱστορικό μόρφωμα τό ὁποῖον δέν θά ἔχει καμμία πολιτισμική ἀξία, γι' αὐτό καί δέν καταγράφεται στήν ἱστορία, ὡς γεγονός διαχρονικό.

Γιαυτό χρειάζεται νά εἴμαστε προσεκτικοί στίς ἐπιλογές μας καί στίς τοποθετήσεις ἀκόμη καί γιά τίς σύγχρονες διαστάσεις τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος.

Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος, τόσο στό πολιτικό ὅσο καί στό ἐκκλησιαστικό ἐπίπεδο, βρίσκεται στό προσκήνιο τῶν ἐξελίξεων καί ἐπιβεβαιώνει αὐτό τό ὁποῖο ἀνέφερα προηγουμένως, ὅτι τό συγκεκριμένο ζήτημα εἶναι θέμα ἀρχῶν καί ὄχι ἁπλᾶ ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν. Εἶναι ζήτημα ἀκόμη καί σήμερα ἱστορικό, ταυτοτικό καί μάλιστα μιᾶς ὑγιοῦς ἐθνικῆς συνείδησης. Ἡ «ἀχίλλειος πτέρνα» του δέν εἶναι ἁπλᾶ καί μόνο ἡ χρήση ἑνός συγκεκριμένου ὀνόματος ἀλλά τό πώς αὐτό τό ὄνο-μα στοιχειοθετεῖται σέ σχέση πρός τά λοιπά συστατικά δομικά καί ταυτοτικά στοιχεῖα τοῦ συγκεκριμένου ἔθνους καί σέ ἀναφορά πάντοτε πρός τό πολιτισμικό γεγονός (μνημεῖα), τή γλῶσσα, τήν Ἐκκλησία καί τήν ἰθαγένεια. Αὐτά δομοῦν τήν ἰδιοπροσωπία κάθε ἔθνους ἱστορικά καί διαχρονικά καί αὐτά θα πρέπει νά ἐπιβεβαιώνονται τόσο πολιτικά ὅσο καί ἐκκλησιαστικά. Δέν ξέρω ἐάν μποροῦν νά στοιχειοθετηθοῦν τέτοια στοιχεῖα ταυτοτικά.

5. Ἡ πολιτισμική αὐτή ταυτότητα τῶν Ἑλλήνων Μακεδονομάχων ἐκφράζεται μέσα ἀπό τόν ἀγῶνα τους γιά τήν πίστη καί γιά τήν ἐθνική συνείδηση. Προσωποποιεῖται στό ἀνδρεῖο φρόνημα, τήν ἀνιδιοτελῆ θυσία, τήν ἡρωϊκή προσφορά γιά τήν διαχρονία τῆς ἐλευθερίας, στοιχεῖα τά ὁποῖα διασώθηκαν καί ἐκφράστηκαν μέσα ἀπό τήν ἑλληνική παιδεία τοῦ Γένους τῶν Ἑλλήνων. Κορυφαία παραδειγματική πράξη βέβαιης θυσίας

καί προσφορᾶς, ἀπό τήν ὁποία ἐπιβεβαιώνεται ἡ σύζευξη Ἑλληνισμοῦ καί Ὀρθοδοξίας, εἶναι ἡ ἴδια ἡ θυσία καί ἡ μνήμη τῶν Νεομαρτύρων καί Ἐθνοϊερομαρτύρων τῆς Μακεδονικῆς γῆς.

Ὅλοι οἱ ἀγωνιστές τῆς Μακεδονικῆς γῆς μᾶς ἐπιβεβαιώνουν ὅτι τό περιεχόμενο τῆς πολιτισμικῆς ταυτότητας τῶν Ἑλλήνων, τήν ὁποίαν μᾶς κληροδότησαν, εἶναι κυρίως μία στάση καί ἕνας τρόπος ζωῆς καί μία κίνηση πρός ἐλευθερία. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος καί ἡ αἰτία γιά τήν ὁποία διετηρήθη διαχρονικά ὡς περιεχόμενο ζωῆς καί ὕπαρξης καί κληρονομήθηκε πρός ὅλους ἐμᾶς, τούς ἐπιγενομένους.

Ὁ ἀγῶνας τους εἶναι τό ἀποτέλεσμα μιᾶς αὐτοσυνειδησίας καί μιᾶς κίνησης ἐξόδου ὅλων γιά ὅλους. Ἦταν μία κίνηση καθολική, σύσσωμη καί ὁλιστική, ὡς ἀπελευθερωτική ἐξέγερση γιά τήν ἀλήθεια ἑνός Γένους, διάφορη ἀπό κάθε ἐπιδίωξη διαίρεσης καί ἐξατομίκευσης.

Ἐπιπλέον δέν θά πρέπει νά μᾶς διαφεύγει, ὅτι ἡ προάσπιση τῶν δικαιωμάτων ἑνός ἔθνους ἀπό τήν κατακτητική μανία ἄλλων ἐθνῶν ἤ ἀλλοθρήσκων χωρίς διεκδίκηση ἄλλων ἐπιδιώξεων εἶναι ἐπιβεβλημένη γιά τήν διατήρηση τῆς ταυτότητας καί τῆς ἰδιοπροσωπίας κάθε ἔθνους ἀλλά καί ἀναγκαία συνθήκη στή συλλογική μνήμη ἑνός λαοῦ, γιαυτό γιά τόν Ἕλληνα ὁ πόλεμος εἶναι ὑπόθεση «δαιμονική».

Αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας διακηρύσσει καί ὁ ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων Μακεδόνων : «ἅπαντες πνέομεν πνοήν ἐλευθερίας». Ἐλευθερία καθολική, ἀληθινή, τίμια καί ἐθνική.

Τέλος στήν Ὀρθόδοξη Παράδοσή μας οἱ ἀρχές τῆς ἐλευθερίας καί τῆς δικαιοσύνης συνιστοῦν τήν οὐσία γιά τήν δόμηση μιᾶς ὀρθῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καί γιαυτές τίς ἀξίες ἀγωνίστηκαν οἱ Ἕλληνες Μακεδόνες καί αὐτό τό ἦθος ἐλευθερίας ὑπηρέτησαν.

Ἡ αὐθόρμητη αὐτή κίνηση τῶν Ἑλλήνων Μακεδονομάχων ἐπιβεβαίωσε ὅτι «ἡ πραγματική ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι μία ἀποδέσμευση ἀπό τά ὅρια τοῦ ἐγώ» καί ὄχι μία στάση συνειδητοποίησης τῶν ὁρίων καί τῆς αὐτονομίας μας, γιατί μία τέτοιου εἴδους θυσία μέ σκοπούς, οἱ ὁποῖοι ἐξυπηρετοῦν ἰδιοτέλεια μπορεῖ νά ἐκφυλίσει τόν ἀγῶνα γιά ἐλευθερία μέ ὀδυνηρές συνέπειες γιά ἕνα ἔθνος καί τήν κοινωνική ἑνότητα καί νά προκαλέσει διχασμό καί διάσταση.

Ἡ ἱστορία μας δυστυχῶς πολλές φορές ἔχει γευθεῖ τέτοιου εἴδους παρεκκλίσεις καί διχαστικές ἀσυδοσίες, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὡς συνέπεια ὄχι μόνο τήν ἀμαύρωση τοῦ ἀληθινοῦ πνεύματος τοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων γιά ἐλευθερία ἀλλά καί τήν ἀπώλεια τῶν ὁρίων μας, γεωφυσικῶν καί γεωπολιτικῶν.

Ἡ ἐλευθερία τήν ὁποίαν ἐνσάρκωσαν οἱ Ἕλληνες ἀγωνιστές στήν Μακεδονία ἀποτελεῖ τήν καρδιά τοῦ ἀγῶνος τους καί τό διακρῖνον στοιχεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ μας. Μέ βάση αὐτούς τούς δύο πυλῶνες ἡ Ἑλλάδα ἔγραψε καί γράφει ἱστορία ὄχι ὡς ἁπλή ἀναφορά γεγονότων ἀλλά ὡς μία πορεία ἐθνική καί πολιτισμική στήν προοπτική τῆς διαχρονίας καί τοῦ μέλλοντος.

Ἐκλεκτό ἀκροατήριο,

6. Ἡ Πατρίδα μας σήμερα εἶναι μέλος τῆς μεγάλης Εὐρωπαϊκῆς Οἰκογένειας καί καλεῖται μαζί μέ τά ἄλλα Εὐρωπαϊκά Κράτη νά συμβάλλει ὥστε ἡ Εὐρώπη -ἐν μέσῳ πολιτισμικῶν κυρίως καί ἄλλων παγκοσμίων περιδινήσεων καί κρίσεων- νά προσδιορίσει τελικά τή δική της ταυτότητα, προβάλλοντας τίς ἀξίες τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσότητας, τῆς ἰσονομίας, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας, τοῦ ἔμπρακτου σεβασμοῦ στή διαφορετικότητα καί τῆς ἀποδοχῆς στήν ἑτερότητα ἀλλά

καί τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθερίας, γιά αὐτοδιάθεση καί διατήρηση τῆς πολιτισμικῆς ἰδιαιτερότητας καί ταυτότητας κάθε Κράτους-Μέλους. Αὐτό τό ὁποῖο μᾶς κληροδότησαν οἱ Ἕλληνες Μακεδονομάχοι εἶναι ἡ ἀναλλοίωτη καί ἀνόθευτη πολιτιστική μας ταυτότητα, ἡ ὁποία ὡς στάση ζωῆς κληρονομεῖται καί ὡς ἰδιαιτερότητα προβάλλεται. Εἶναι οἱ αἰώνιες πνευματικές ἀρχές καί ἀξίες, τίς ὁποῖες ἐνσαρκώνει ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ ὁποία διαμορφώνει καί τό ἀντίστοιχο ἦθος, ὄχι μέ αὐτά πού λέει ἀλλά μέ αὐτό πού εἶναι καί μ' αὐτά πού πράττει, δηλαδή ὡς πολιτιστική κατηγορία.

Ὁ Ἑλληνισμός πάντοτε θά ἔχει ἀνάγκη τήν Ὀρθοδοξία καί τήν Ἐκκλησία, γιατί ἡ Ἐκκλησία προβάλλει καί δημιουργεῖ ἦθος ἐλευθέρων ἀτόμων ἕτοιμων νά θυσιαστοῦν γιά τούς ἄλλους. Ἡ ἐμφωλεύουσα τάση διαχωρισμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τήν Ὀρθοδοξία, μέ βεβαιότητα θά ὁδηγήσει σέ ἕνα ἄλλο ἦθος διαφορετικό ἀπό αὐτό πού ὑπέδειξαν οἱ ἀγωνιστές τῆς Μακεδονικῆς γῆς, θά ἐπιβεβαιώσει μία ἀλλοιωμένη καί ἀλλοτριωμένη Ἑλληνική ἐθνική ταυτότητα.

Στή σημερινή κρίσιμη ἐποχή τό Μακεδονικό ζήτημα ὑπενθυμίζει σέ ὅλους ἐμᾶς τό χρέος μας καί τήν ἀποστολή μας. Μᾶς καλεῖ νά ἀνασυγκροτήσουμε τίς δυνάμεις μας γιά νά φέρουμε στό προσκήνιο τίς ἀληθινά ἐθνικές μας ἀξίες. Μέ αὐτές ὡς πνευματικό ἐφόδιο μποροῦμε νά ἀντιμετωπίσουμε τίς δοκιμασίες τῆς ἐποχῆς, ὄχι μόνο τίς οἰκονομικές ἤ τεχνολογικές ἀλλά κυρίως τις πνευματικές, κοινωνικές καί ἀνθρωπιστικές. Μέ αὐτές μποροῦμε νά ἀνταποκριθοῦμε συγχρόνως καί στά ἀδυσώπητα προβλήματα τῆς ἐποχῆς, πού εἶναι προβλήματα ἤθους καί στάσης ζωῆς. Ὁ Ἑλληνισμός ὡς ἦθος καί στάση ζωῆς, ὡς πολιτισμός, δηλαδή ἱστορία καί γλῶσσα ἀλλά καί ὡς Ὀρθοδοξία πρέπει νά ἐπιβιώσει

καί νά προβάλλει τήν πολιτιστική του ταυτότητα, γιατί ὁ ἀγῶνας σήμερα γίνεται στό ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐποχή τήν ὁποίαν διερχόμεθα δέν εἶναι ἁπλᾶ ἐποχή μεταβατική ἀλλά ἐπαναστατική σέ κάθε διάσταση τῆς ζωῆς καί γιά νά ἐπιβιώσουμε εἶναι ἀνάγκη νά διδαχθοῦμε ἀπό τήν ἱστορία μας ***«πῶς δεῖ καί ὑπέρ ὧν δεῖ»*** νά ἀγωνιζόμαστε. Παραδειγματιζόμενοι ἀπό τόν ὑγιῆ πατριωτισμό μας, πρέπει νά διαφυλάξουμε τά πρωτοτόκια τῆς ἰδιοπροσωπίας μας καί τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, καί συγχρόνως νά μεταλαμπαδεύσουμε τά πολύτιμα ἀγαθά τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ μας στήν Εὐρώπη τῶν λαῶν, ὥστε τελικά νά ἀποτελέσουν αὐτά τά ἀγαθά τήν «ψυχή τῆς Εὐρώπης» ἀλλά καί σύμπασας τῆς Οἰκουμένης.